

Mnogo je važniji pisac od anonimnoga barskoga svećenika arhijakon spljetske crkve Toma († 1268.). On je napisao malo pred smrt pod natpisom „*Historia Salonitana*“¹ povijest svoje crkve od rimskih vremena, začinivši je obilno opće političkim i svojim ličnim doživljajima, ali je kod toga kao vođa „latinske“ (talijanaške) stranke spram Hrvata često nazloban, tendenciozan i pristran. Uza sve ove mane Toma je ipak najodličniji i najznatniji dalmatinski sredovječni pisac, a naročitu važnost ima u njegovu djelu ono, što govori o vremenu spljetskoga nadbiskupa Lovre u doba hrvatskih kraljeva Petra Kresimira IV. (1058—1073), Slavića (1073—1075) i Dmitra Zvonimira (1076—1089), te ono o tatarskoj najezdi za vladanja kralja Bele III. (IV.) (1242). U XIV. vijeku cvao je najodličniji mletački ljetopisac dužd Andrija Dandolo († 1354.), koji donosi u svom djelu „*Chronicon Venetum*“ osobito znatnih podataka, redovito na osnovi pouzdanih izvora mletačkoga arhiva o mletačko-hrvatskim odnosima do godine 1280.,² a u XV. najodličniji ugarski ljetopisac srednjega vijeka Ivan Thuróczy od Szentmihályja († 1490.), kojega „*Chronica Hungarorum*“ (štampana prvi put u Brnu 1488.) ima poglavitu važnost za XIV. i XV. vijek.³ Osobito je dragocjen opis podsade Sigeta godine 1566., što ga je napisao hrvatskim jezikom (čakavskim narječjem) neki očevic, po svojoj prilici tajnik Nikole Zrinskoga Franjo Črnko⁴; to je prvi opsežniji historijski opis napisan na hrvatskom jeziku, a odlikuje se živahnošću i historijskom vjernošću. Nešto kasnije sastavio je zagrebački kanonik, poslije župnik varaždinski, Antun Vramec († 1587.) prvo hrvatsko (kajkavskim narječjem) štampano historijsko djelo „*Kronika*“, koja ima nekih dobrih podataka za XVI. vijek.⁵ Kao historik sve je starije ugarske i hrvatske pisce natkrilio Nikola Istvánffy († 1615. u Vinici u hrvatskom Zagorju), ugarski propalatin i slavonski velikaš, a kao takav i član hrvatskoga sabora. Njegovo djelo obuhvata vrijeme od 1490. do 1606. i odlikuje se biranom latinštinom i velikim poznavanjem događaja, o kojima govori, a naročito od druge polovice XVI. vijeka dalje.⁶

¹ Thomas archidiaconus, *Historia Salonitana*. Izdao Rački, Zagreb 1894., među izdanjima „Jugoslavenske akademije“.

² Jedino izdanje još uvijek Muratori, *Scriptores rerum Italicarum*, vol. XII. Milano 1728.

³ Najpristupačnije izdanje jest Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, vol. I. Beč 1747., str. 39.—291.

⁴ Kidrič, *Oblega Sigeta v sodobnem hrvaškem opisu*. Maribor 1912. (u „Časopisu za zgodovino in narodopisje“, let. VIII.). Do nedavno još bio je poznat samo suvremeni latinski (i njemački) prijevod.

⁵ Vramec, *Kronika* vezda znovič spravljen kratka slovenskim jezikom. Ljubljana 1578. Ponovo izdana s veoma važnim uvodom Vjekoslava Klaića u izdanjima „Jugoslavenske akademije“, Zagreb 1908.

⁶ Istvánffy, *Historiarum de rebus Hungaricis libri XXXIV.*, izdano više puta, prvi put u Kölnu 1622.